

NEKOLIKO KNJIGA O BOSNI

Mladen ANČIĆ, *Tko je pogriješio u Bosni*, PanLiber, Osijek-Zagreb-Split, 1999., 128 str.; Ivo BANAC, *Cijena Bosne*, Europa Danas, Zagreb, 1994., 178 str.; Ivan LOVRENOVIĆ, *Ex tenebris. Sarajevski dnevnik*, AGM, Zagreb, 1994., 136 str.; Luka MARKEŠIĆ *Slučaj Bosna. Dijagnoza, nalazi, terapija*, Svjetlo riječi, Livno, 1995., 253 str.

Vjerojatno ne treba isticati da je Bosna ona nit koja sve te knjige povezuje zajedno te da je vrijedno promotriti ih skupa, makar su neke objavljene već pred nekoliko godina. U stvari, pripremajući kratki osvrt na Ančičevu knjigu, sjetio sam se i drugih koje su mi bile u ruci i koje sam zapamtio upravo zbog toga što su postavljale ista pitanja i davale svoje odgovore. Još jedna zajednička crta tih knjiga je da su zapravo, manje-više, zbirke novinskih članaka, koje su autori pisali u dužem ili kraćem vremenskom razdoblju. Dvojica autora su profesionalni povjesničari, dvojica su naobraženi intelektualci zabrinuti nad sudbinom Bosne i zauzeti za njezino spašavanje, a svi su Hrvati. Trojica su po rođenju iz Bosne (dvojica još tamo žive), premda je gotovo sigurno da se ne bi htjeli identificirati kao Bošnjaci. Jedan od autora je član franjevačkog reda, a svi drugi su ne manje gorljivi njihovi zagovornici. I pisac ovog osvrta je porijeklom iz Bosne.

Već je iz tih šturih nabiranja jasno da Bosna privlači mnoge: domoroce, baštinike i slučajne namjernike. Premda je Bosna obilovala i obiluje iskonskim šarmom i osebnjuošću, toliki interes za nju proizlazi ipak iz nekih drugih poriva. Bosna je izazovna zbog svoje svakojake zmršenosti, političke neodređenosti i nedefiniranosti. Izazovna je također zbog rata i sukobljenih strana u njoj tijekom 1992.-1995., sukoba koji zapravo još traje, premda se hladno oružje i dalje hladi. No, riječi su vruće. U svakom slučaju, mnogi misle da je ulog velik i da igra neće biti ni laka ni lako pobjediva.

Primjetno je da ne spominjem Hercegovinu, nego samo Bosnu. To je namjerno, jer je zapravo samo o Bosni riječ i jer je problem Hercegovine nešto posve drugo, premda nije odijeljen i nije odjeljiv od Bosne.

Mladen Ančić, sada iz Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, rodio se i odrastao u Sarajevu, a roditelji mu potječu iz Duvna (Tomislavgrada). Ančić govori o Bosni i njezinim nevoljama iz iskustva te napaćene zemlje akumuliranog stoljećima, dakle, iz perspektive povjesničara, preciznije povjesničara koji se bavi Srednjim vijekom. Ančić počinje pitanjem može li političar što naučiti od povjesničara, a završava neizravnim odgovorom da će političar sigurno pogriješiti u Bosni ako ne drži pred sobom njezinu povijest. Štoviše, tvrdi da je upravo povijest odredila i zaraćene strane i ratne ciljeve te čak i način vođenja rata u Bosni 1992.-1995.

Koje su glavne okosnice Ančićeve priče o Bosni? Sve je bitno rečeno u magistralnoj uvodnoj studiji "Između povijesti i politike ili *Ceterum censeo Bosniam partiendam esse*" (za one koji ne znaju tako dobro latinski ovo posljednje znači "uostalom, smatram da Bosnu treba podijeliti").

Bosnu treba podijeliti? To zasigurno zvuči blasfemično ne samo za ostala tri autora, nego i za politički establishment kako u Hrvatskoj tako i u ostatku svijeta koji barem hini da ima za Bosnu interesa.

Luka Markešić, rođeni Ramac, dakle, graničar u odnosu na Hercegovinu, bivši franjevački provincijal i profesor teologije (tijekom rata izmještene u Samobor kraj Zagreba) nije sumnjao u suverenitet Bosne ni u veljači 1991. kad se u Sarajevo sastalo Predsjedništvo Jugoslavije i predsjednici svih republika i pokrajina tadašnje države. U ime Hrvata i katolika te zemlje odlučno je pisao: "Bosna i Hercegovina je i naša postojbina i domovina, kao što je to i drugih ljudi i naroda na ovom tlu (82.). Svesrdni je zagovaratelj nedjeljivosti Bosne (121.-124.; 209.-212.). Možda je Markešićeva svojevrsna opsjednutost suverenitetom Bosne razlogom rjedeg osvrtnja na patnje i svekolike nevolje Republike Hrvatske kroz mučno razdoblje agresije na nju. Možda postoje i drugi razlozi?!

Svejedno, za I. Lovrenovića, Varcaranina (premda rođen u Zagrebu) i hrvatskog književnika, koji je dio rata proživio u Sarajevu, a pred kraj 1993. došao u Zagreb, to nije slučaj: jednak mu je ljudski, humanitarni, politički, ideološki, civilizacijski i svaki drugi problem napad na Hrvatsku, njezine gradove i sela, kao i na Sarajevo. Pomno izbrušenim rečenicama Lovrenović nudi sadržaj duboko proživljenih emocija i promišljenih refleksija. Lovrenović se u jednome sigurno slaže s Markešićem: Bosna je stoljećima sačuvala određene oblike suverenosti, a danas je potpuno suverena država, što je potvrđeno priznanjem međunarodne zajednice.

I. Banac, hrvatski Amerikanac, čiji su roditelji porijeklom Dubrovčani, postao je također poznat po stajalištu da je ideja o podjeli Bosne istočni grijeh nakaradne politike, misleći pri tom ponajprije, možda i isključivo, na hrvatsku politiku, tj. politiku političkog vodstva Republike Hrvatske. To je stajalište promovirao sustavno i uporno, što je vidljivo iz njegove knjige, a zastupa ga i danas kad je sa životne scene otišao čovjek koji je, po njemu, utjelovljavao takvu politiku, predsjednik Franjo Tuđman, što je potvrdio u najnovijem razgovoru za Radio Slobodnu Evropu (prosinac 1999.).

Kako se onda povjesničar Ančić usuduje izreći takav sud, za koji, k tome, tvrdi da je potkrijepljen povijesnim iskustvom? Ančić ne drži mnogo do argumenta o državnosti Bosne: vjeruje da Bosna nema neprekinuti kontinuitet državnosti. Istina, od 10.-15. st. postojao je autonoman, ali ne i neovisan državno-pravni entitet Bosne (*regnum Bosnae*). Ali dolaskom Osmanlija i tijekom njihove vladavine 1463.-1878. Bosna više nema državno-pravni status, pa ni autonomiju. Konačno, od 1878.-1992. postojao je relativno autonoman državno-pravni entitet Bosne u okvirima složenih država.

Premda nije povjesničar, Lovrenović glede tog pitanja zasigurno stoji na dijametralno suprotnim pozicijama od Ančića. Štoviše, tvrdi da su upravo Hrvati, ponajviše katolička hijerarhija, prednjačili u afirmiranju bosanske državnosti (118.-119.). U tome zasigurno ima podršku povjesničara I. Banca (82.-84.).

Za razliku od druge trojice autora, Ančić ne vjeruje ni u tezu o kulturi suživota i međuetničke harmonije, koja je navodno temeljno obilježje Bosne. Podsjeća da je osobito tijekom posljednjih desetljeća turske vladavine u Bosni "vladalo stanje permanentnog nereda i krvavih međuvjerskih/međuetničkih i socijalnih sukoba" (14).

Možda se Ančić najviše razlikuje od druge trojice autora po tezi da od srednjeg vijeka do danas u Bosni ne postoji "integrativna jezgra" svijesti pripadnosti nekakvoj "bosanskoj" društvenoj zajednici (17). Istina, veli autor, od druge polovice 14. st., pod utjecajem srednjovjekovnih bosanskih vladara i misionarkog djelovanja franjevac, naziru se zameci bosanskoga kulturnog identiteta. No, dolaskom Osmanlija taj se identitet gubi i gotovo nestaje. Rezultat povijesnog razvoja u Bosni je taj da su u vrijeme uspostave austro-ugarske vlasti 1878. "kod katolika, ortodoksa i muslimana stvorene predodžbe o vlastitoj zemlji i njezinoj budućnosti u kojima nije bilo mjesta za one druge i drugačije" (20). Umjesto predodžbe o budućnosti zajedništva, svatko je očekivao oslobođenje izvana:

katolici od Habsburgovaca, pravoslavci od ruskog cara i kasnije od kneževine Srbije, a muslimani, kad su izgubili nadu u oslobođenje od otomanskog carstva, sve više usvajaju "ekskluzivističko shvaćanje Bosne kao vlastite domovine i zasebne političke posude" (22). Tomu treba dodati i podjele unutar konfesionalnih zajednica. Kod katolika (ali i muslimana) potkraj 18. i u prvoj polovici 19. st. vidljive su razlike između "Hercegovaca" i "Bosanaca". Tijekom druge polovice 19. st. razlike su se uspostavile između pristaša biskupa i franjevac. Time je zaokružena duhovna slika Bosne, slika nejedinstva i podvojenosti.

Takvo stajalište je radikalizacija analize Srećka M. Džaje, Kuprešaka, na koju se poziva Lovrenović. Po toj analizi u Bosni su prisutna tri civilizacijska kruga: zapadno-europski, bizantski i islamski te su iz toga proizišli identiteta koji su "više varijabla negoli konstanta" pripadnosti Bosni (13.). To jest, katolici, muslimani i pravoslavci Bosne osjećaju se Bosancima, ali kao pripadnici odgovarajućih civilizacijskih krugova.

Budući da razdoblje komunističke vladavine nije ništa riješilo, nego je samo potisnulo probleme i zatvorilo ih u nedodirljivost, vrijeme višestranačja, srpske agresije na Hrvatsku, a onda na BiH te stvaranja samostalnih država iznijelo je na vidjelo povijesno naslijeđe podijeljenosti i konfesionalno-etničkog svrstavanja. Stoga Ančić zaključuje: "rat kakav je bio onaj što se u drugoj polovici 1993. vodio u BiH bio je posve prirodan i gotovo neizbježan rezultat povijesnog gibanja" (37).

Drugi se autori zasigurno ne slažu s takvim stajalištem. No, mimo povijesnih reminiscencija najvažnije pitanje za Hrvate u Bosni je "Što je Bosna i Hercegovina Hrvatima, a što Hrvati Bosni i Hercegovini?" (Lovrenović, 115.). Lovrenoviću je odgovor posve jasan: Bosna je "hrvatska *sva i oduvijek*", premda ne samo njihova (116.). Autor vidi veliku prednost u činjenici da su se Hrvati povijesno ostvarili "u dvije *svoje* države" (116.), ali uz uvjet da se to prihvati kao povoljna prilika, a ne lamentira kao o zloj sudbini povijesti.

Banac nije manje čvrst u prepoznavanju hrvatstva Bosne od Lovrenovića (75.). Također je suglasan s Lovrenovićem da je Bosna za Hrvate druga država u kojoj ostvaruju svoju suverenost (160.). Ipak se čini da kod njega postoje određeni pomaci glede toga. Nedavno je u razgovoru za Radio Slobodna Evropa s kolegom Dubravkom Lovrenovićem (rodbinski nevezan s Ivanom Lovrenovićem), asistentom na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu, izrazio zabrinutost za vrednovanje 'bosanske državnosti' zbog toga što su i međunarodni čimbenici (Daytonski sporazum) prihvatili načelo 'etničkih interesa' (*Dani*, Sarajevo, br. 134, 24. prosinca 1999.). Drugim riječima, bosanska državnost je u prvom planu, a hrvatski (i drugi) interesi u drugom.

I u odgovoru na pitanje budućnosti Hrvata u Bosni i Hercegovini Ančić ide svojim putem. Odgovor temelji na konstataciji da ni danas, poslije svih potpisanih sporazuma i uspostavljenih ravnoteža, nisu stvoreni mehanizmi "za mirno razrješavanje naslijeđenih društvenih suprotnosti što izvire iz različitosti triju kolektivnih identiteta pučanstva BiH" (37). Inzistiranje "međunarodne zajednice", pak, na jedinstvenosti Bosne moguće je samo u okviru vojnog protektorata.

Kakva je budućnost Bosne? Pisci ovih knjiga ne slažu se u odgovoru, kao što se nisu složili ni u analizi političkog i inog stanja u Bosni prije ratnih zbivanja. Autori, izgleda, nemaju problema oko suglasnosti da ne postoji jedna, nego tri Bosne (Ančić), ali se ne mogu složiti oko toga kakvo bi značenje trebalo tome pridati. Ančić sugerira da ta realnost nameće diobu, dok drugi plediraju za nedodirljivost Bosne u ime civilizacijskih dostignuća i građanskih vrijednosti. U tom je vjerojatno najizričitiji i najnedvosmisleniji I. Banac. Možda je dio problema u tome da i oni koji vide diobu kao nužnost ne preciziraju dovoljno o kakvoj bi diobi bila riječ. Tijekom ratnih godina (1992.-1995.) Bosna je uistinu bila dijeljena na više načina i po više djelatila, domaćih i stranih. Upada u oči da je nedavno sarajevski katolički nadbiskup, kardinal Katoličke crkve, Vinko Puljić javno zagovarao "podjelu" Bosne, ali u smislu njezina unutarnjeg ustroja. Kardinal je zagovarao ideju

kantonalnog ustroja Bosne, ideju koja je već bila predložena od međunarodnih krugova. Banac je najizričnije protiv bilo kakve podjele Bosne, pa i one koja bi išla (samo) u smislu kantonizacije (60.-61. i drugdje). Za njega je najviši doseg konstitutivnih naroda u Bosni njihova "kulturalna autonomija" (73.), premda nije uvijek jasno što bi to konkretno značilo. S druge strane, čini se da se približuje Puljićevim stajalištima kad razmišlja o konkretnim oblicima zaštite nacionalnih prava Hrvata u Bosni i Hercegovini (160.).

Što nas vodi do još jedne važne konstatacije: autori su suglasni da *pripojenje* dijela Bosne Hrvatskoj ili Srbiji ne dolazi u obzir. Možda do sada nije pridavana dovoljno velika pozornost toj distinkciji. No, ako se polazi od suglasja da "dioba" Bosne ne znači i njezino prisvojenje i otuđenje možda se otvaraju nove mogućnosti njezina unutarnjeg uređenja i pravilne zaštite Hrvata i njihovih interesa na tim prostorima. Štoviše, možda se otvara jedinstvena mogućnost svehrvatskog integriranja o kojemu najsofisticiranije govori I. Lovrenović, a čemu Markešić i kardinal Puljić konvergiraju.

To, dakako, otvara mogućnost i nacionalnog preispitivanja, osobito prošlih pokušaja, i neuspjeha, nacionalne integracije. Možda je i vrijeme za propitivanje o pogreškama u Bosni i oko Bosne. Ideologizirani promatrači Bosne ili stranački vođe željni lakih političkih argumenata tražit će odgovor na pitanje pogrešaka tijekom rata u Bosni. U davanju odgovora na tako delikatno pitanje samo se neki od autora spremni. Anđićev odgovor se sastoji u sugestiji da su Bošnjaci Muslimani od početka imali u vidu građansku Bosnu, tj. Bosnu u kojoj će oni kao većinski element predstavljati najvažniji čimbenik. Banac, s druge strane, veliku odgovornost za stanje u Bosni stavlja na dušu neodlučnoj i nedovoljno jasnoj politici Republike Hrvatske prema agresiji na Bosnu, što također znači, barem indirektno, zagovaranje podjele Bosne.

Lovrenović, čini se, preokreće perspektivu iz koje se gleda na problem te odmah sugerira i svjež odgovor iz nje: svi su dosadašnji pokušaji svehrvatske integracije bili neuspješni stoga što su bili političko-državni, ili geo-politički, ako je to primjerenije suvremenom političkom žargonu. No, mnogo važniji aspekt nacionalne integracije je kulturni, jer je i kultura sveobuhvatnija od politike. I takvi su pokušaju, vjeruje Lovrenović, bili do sada bezuspješni, jer su se vodili idealom jednoobraznosti umjesto raznolikosti koja bogatstvo znači. Lovrenović ne niječe da biti Hrvatom u Bosni znači biti Hrvatom na drukčiji način. No, umjesto da u tome gleda hendikap, on vidi osnaženje i prednost, ne samo za bosanske Hrvate, nego za hrvatstvo općenito.

Svi se autori više-manje slažu da je uloga Katoličke crkve i njezinih struktura (bila) odlučujuća u Bosni. Markešić, dakako, piše iz perspektive svoga franjevačkog reda te ne čudi da mu pripisuje velike zasluge za očuvanje ne samo katolištva na tim prostorima, nego i hrvatske svijesti. S time se slažu Banac i Lovrenović, a u nekom smislu i Anđić. Banac je, pak, prešao najširi dijapazon odnosa prema Katoličkoj crkvi u Bosni: od nesputane podrške i pouzdanja do razočarane izgubljene nade. U već spomenutom razgovoru za Radio Slobodnu Evropu optužuje Crkvu, i druge vjerske zajednice u Bosni, da se bavi "velikim nacionalnim projektima, a ne svojim poslanjem". Glede Katoličke crkve to bi značilo da joj je glavna briga "kako ćemo biti bolji Hrvati, bolji pripadnici svoje nacije" (*Dani*, br. 134, 24. prosinca 1999.). Pretpostavljam da se kardinal Puljić ne bi složio s takvom ocjenom poslanja i aktivnosti Crkve kojoj je na čelu. Štoviše, vjerujem da će to smatrati uvredom. Također vjerujem da će u tome naći Markešićevu potporu, jer se, na konca konca, i jednome i drugome nerijetko prigovaralo da su više katolici nego Hrvati, što se navodno vidjelo iz toga što se previše zauzimaju za interese svoga bosanskoga katoličkog puka. Istina, kardinal Puljić je nedavno govorio u prilog kantonalnog uređenju Bosne, ali time nije htio štiti interese samo svoga hrvatskog i katoličkog življa, nego svih koji čine Bosnu.

Što se može izvući u vidu zaključka iz ovih razmišljanja različitih autora o Bosni. Mislim da se naziru neke pravilnosti u njima. Autori koji žive u Bosni ili su s njome bliže srasli zauzimaju se za očuvanje Bosne bez posebnih kvalifikacija, za povratak svih njezinih stanovnika na područja s kojih su tijekom rata bili prognani, a na koja im ni danas nije

omogućen povratak te za takvo političko-administrativno organiziranje Bosne koje bi najučinkovitije osiguralo zaštitu nacionalnih, vjerskih i građanskih prava. Njihova preokupacija Bosnom više je kao duhovnim (kulturnim) prostorom, nego kao teritorijalnim posjedom. U tom su najizričitiji predstavnici Katoličke crkve. Autori koji su nepovratno napustili Bosnu i našli drugdje prostor za svoje intelektualno djelovanje i za ostvarenje egzistencijalnih potreba ili, pak, oni koji nikad nisu živjeli u Bosni naklonjeniji su radikalnijim rješenjima, koja mogu ići ili u smjeru teritorijalne diobe ili u smjeru centralizacije i majorizacije na osnovama "građanskog poretka".

U takvim prilikama obično se prepušta da odluče oni kojih se to najneposrednije tiče, jer oni obično znanju "pravo" rješenje, a svako drugo je neizbježno nametnuto. To ipak ne bi bio kraj priče. Naime, ako je takav zaključak ispravan, Hrvatima, njihovim institucijama – od državnih i kulturnih do vjerskih – nameće se posve drukčija zadaća – i odgovornost: zadaća integriranja hrvatstva na jedino mogućim osnovama u nedostatku državno-teritorijalnog okupljanja, što ujedno, i praktično, znači svesrdno pomaganje hrvatske prisutnosti u Bosni. Nije rijetka pritužba bosanskih crkvenih i kulturnih predstavnika – pritužba nerijetko pomiješana s rezignacijom i okusom gorčine – na državne, kulturne, pa i crkvene predstavnike matične države zbog nerazumijevanja prema Hrvatima Bosne i prema hrvatstvu na drukčiji način. Možda je vrijeme da se neke stvari prihvate kao realnost te da se utrošuju napori na očuvanju onoga što je, posve je to razvidno, ne samo interes hrvatskog puka u Bosni, nego i državni interes Republike Hrvatske i Katoličke crkve hrvatskog jezika.

Jure Krišto

Stéphane COURTOIS, Nicolas WERTH, Jean-Louis PANNÉE, Andrzej PACZKOWSKI, Karel BARTOŠEK, Jean-Louis MARGOLIN, *Crna knjiga komunizma, Politička kultura, Golden marketing, Zagreb, 1999. str.724.*

Riječ je o knjizi koja prvi put vrednuje "zločinsku dimenziju" modernog komunizma kako s povijesnoga tako i s moralnoga gledišta. Autori *Crne knjige komunizma* zacijelo su pronašli svoje intelektualne i istraživačke stimulanse u činjenici "okultiranja" komunističkih zločina. Ipak, istraživačkom timu teško se može prigovoriti da boluje od "desnih" predrasuda. Naime, piscima ove knjige, kako to primjećuje pisac uvodne studije S. Courtois, "nije uvijek bila strana fasciniranost komunizmom" pa su i "sami svojedobno vjerovali komunističkoj propagandi". Uz Courtoisa, autorskom timu pripadaju povjesničari sovjetolozi: N. Werth, J. L. Panné, A. Paczkowski, K. Bartošek i J. L. Margolin. Štoviše, njihov napor nije lišen određenih emocija koje izviru iz želje da se "povlastica kazivanja istine ne prepusti sve prisutnijoj krajnjoj desnici", već da se komunistički zločini "sude u ime demokratskih vrijednosti, a ne nacional-fašističkih ideala". Uz spomenute autore u radu na knjizi je angažirano još pet suradnika: R. Kauffer, P. Rigoulot, P. Fontaine, Y. Santamaria i S. Bouloque.

Napor da se zločini komunizma obuhvate u transkontinentalnoj rasprostranjenosti rezultirao je opsežnim djelom zasićenim obiljem podataka. U informativnom prikazu koji slijedi odabiremo tek važnije teme i protagoniste jer je tekstove nemoguće vrednovati u svim aspektima.

Knjiga je tematski podijeljena u pet većih analitičkih cjelina koje su posvećene: sovjetskom komunizmu, europskim komunističkim partijama između dva rata, europskom